

teet, vaikka uravalmentajien kasvava armeija toista väittäisi. Yritysten ainoana intressinä on tietää, mitä potentiaalinen työnhakija voi tehdä niiden puolesta eli mitä taloudellista lisäarvoa rekrytoitavalla on annettavanaan. Tämän seurauksena usein esitetty vaatimus yritysten yhteiskuntavastuusta kutistuu yhtä merkityksettömäksi sanahelinäksi kuin adjektiivit innovatiivinen, tiimihenkinen ja vuorovaikutustaitoinen ansioluettelossa.

Kehityksen hintana on kaiken rakentavan inhimillisen kanssakäymisen perustana olevan vastavuoroisuuden kilpistyminen itsekkyyteen. Teeskentely ja jopa suoranainen petos voivat hyvinkin olla ansioluettelon kirjoittamisen ydin, Ehrenreich pohdiskelee ja kertoo oppineensa valmentajiltaan, kuinka valehdella – ”kuinka lihotan mitätöntä ansioluetteloa, kuinka tuon esiin sellaista itseluottamusta, jota en tunne enkä ansaitse tuntea”.

Oma kysymyksensä tietenkin on, miten edustava Ehrenreichin analyysi on ja miltä osin se istuu Eurooppaan tai Suomeen. Ainaakaan suomalaisen työtä tekevän keskiluokan tulevaisuuden näkymiä ei kehtaa liiemmästi synkistellä, työelämän monista epävarmuuksista huolimatta. Pal kansaajien usko omaan talouteen on vahva, asuntokauppa käy korkotason noususta huolimatta, uusia henkilöautoja rekisteröidään entistä enemmän ja kaiken tämän lisäksi rahaa tuntuu riittävän matkusteluunkin.

Kuitenkin *Petetty keskiluokka* sisältää monia yhtymäkoh- tia suomalaiseen todellisuuteen. Viime vuosina asteittain parantuneesta työllisyydestä huolimatta akateeminen työtömyys on jopa kasvanut. Voidaan myös perustellusti epäillä, että korkeakoulutuksen rajat ovat tulleet vastaan. Esimerkiksi teknillisten alojen opiskelijajärjestöt ovat toistuvasti varoitel-

leet AMK- ja diplomi-insinöörin liikakoulutuksesta, samanaikaisesti kun tietyillä kädentaito- ja perinteistä ammattiosaa- mista vaativilla aloilla, kuten perusterveydenhuollossa ja metal- liteollisuudessa, on herätty suoranaiseen työvoimapulaan.

Ilmeisistä rajoitteistaan huolimatta Ehrenreichin kaltaisten kriitikkojen työ on enemmän kuin tarpeellista. Journalistina Ehrenreich on voinut ottaa sellaisia vapauksia, joita akateemisessa maailmassa pidettäisiin vakavina tutkimuseettisinä rikkeinä. Tutkivan journalistin kirjoittamana tietokirjana *Petettyä keskiluokkaa* ei voi arvioida tieteen kriteerein. Teos on subjektiivinen kuvaus eräästä työnhakuprosessista, eikä varsinainen tutkimus akateemisten työmarkkinoiden ongelmista. Kuitenkin juuri tämä tekee teoksesta mitä nautittavinta luettavaa, joka pakottaa lukijan ajattelemaan itse.

Kapitalismin kyborgi

ULLA VIERTOLA

Jussi Ojajärven väitös Suomen kirjallisuuden alalta on tutkimus tekstien suhteesta kapitalismiin. Lyhyesti kysymys on siitä, eletäänkö suomalaisessa kirjallisuudessa supermarketin valossa ja huomaavatko lukijat tuon valon kajastusta kirjojen sivuilla. Ojajärvi aloittaa tarkastelemalla, millaisia aihepiirejä suomalaisessa kertomakirjallisuudessa on viime aikoina käsitel-

ty. Yksi vuosituhanen vaihteen kirjallisuuden yhteiskunnallinen ja kulttuurinen kysymys on ollut sukupuoli, sekä nais- että miesidentiteetin murros. Toinen vahva aihepiiri on liittynyt myöhäismodernin identiteettitemaatiikkaan, jolloin murroksessa – tai peräti hajoamisen tilassa – ei ole ollut vain sukupuoli vaan koko subjekti. Ojajärvi selaa kirjallisuutta 1990-luvulta vii-

Jussi Ojajärvi
Supermarketin valossa
Kapitalismi, subjekti ja
minuus Mari Mörön
romaanissa Kiltin yön
lahjat ja Juha Seppälän
novellissa ”Supermarket”
Helsinki: SKS, 2006
391 s.

me vuosiin. Tuon kirjallisuuden hahmoksi piirtyy harhailija, joka etsii sukupuoltaan ja olennaista itseään pirstaleisessa maailmassa, usein vähintäänkin henkilökohtaisen maailmanlopun tunnelmissa. Ojajärvi kuitenkin kysyy, unohtuiko jotain – unohtuiko kapitalismi? Onko kirjallisuudessa käsitelty kapitalistista talous- ja yhteiskuntajärjestelmää ja sen suhdetta ihmiseen? Ojajärven mukaan kirjallisuuden tutkimus ei ole sanottavasti tuonut esiin tällaisen aihepiirin olemassaoloa. Ojajärvi ei kuitenkaan usko siihen, että niin sanottujen markkinavoi- mien vaikutus nykyihmisen elämään puuttuisi tuosta elämästä kerrotuista teksteistä. Sen sijaan hän epäilee, että kymmenen viime vuoden mittaan kirjallisuustiedettä ja -kriittikkä on saattanut vaivata kapitalismia sekä subjektin ja kapitalismin sidoksia koskevien kriittisten kysymysten puute. Kun sekä suomalainen erityispiirre että ajan henki yleensä on ollut irrottautua marxilaisvaikutteisesta ideologikritiikistä, Marxin aktiivinen unohtaminen on mahdollisesti johtanut myös koko kapitalismin olemassaoloon ja merkitykseen liittyvän kysymyksenasettelun unohtamiseen. Tämän perusteella Ojajärvi kysyy, miksi kulttuurista ja kirjallisuudesta pitäisi kokonaan unohtaa ”kapitalismin subjekti”, kapitalistisen yhteiskunnan ihminen, jonka toiminta on markkinoiden varaan rakentunutta. Jos tutkitaan, mitä sukupuoli meille merkitsee ja miten se meidät määrittää, pitäisi löytyä kiinnostusta tutkia myös sitä, mitä raha meille merkitsee ja miten raha meidät määrittää.

Ojajärven pohjalta syntyy epäily, olisiko marxilaisen ideo-

logiakritiikin kaihtamisen myötä taas kerran heitetty myös lapsi ulos pesuveiden mukana. Lähihistorian muistikuvissa nuoriin sanotut markkinavoimat kohosivat länsimaisen ihmisen ylimpien auktoriteettien joukkoon samaan aikaan, kun kommunistiset yhteiskuntajärjestelmät romahtivat. Tämä ilmiö on mahdollisesti tuottanut käsityksen kapitalismin ylivoimaisuudesta ja jonkinlaiseen ideologioiden evoluutioon perustuvan mielikuvan sopivimman ja parhaimman ideologian valikoitumisesta jatkoon. Kun kapitalismi on näin hahmottunut ihmiselämän ainoaksi ”luonnolliseksi” kehykseksi ja toimintaympäristöksi, myös se vaikuttaa luonnolliselta, ettei kapitalismin ja subjektin suhdetta ryhdytä erityisesti pohtimaan. Kukapa tutkija tuntisi tarvetta oikein ajan kanssa keskittyä miettimään tai jopa kritisoidaan sitä, miten esimerkiksi ilmasto talvikautena vaikuttaa suomalaisten elämään. Ilmasto, samoin kuin kapitalismi, vain on ja sen ehdoilla siten toimitaan.

Ojajärven väitöskirjan tarkoitus on edistää sitä, että kapitalismi jälleen pääsisi kirjallisuuden tutkimuksen asialistalle. Tutkimuksen erityinen kohde on kapitalismin ja subjektin problematiikka, kapitalismin suhde yksilön toiminnan ja minuuden rakentumiseen. Tutkimuksessaan Ojajärvi perehtyy suomalaisen nykykirjallisuuden kapitalismitematiikkaan kahden yksittäisen tekstin kautta. Tutkimuksen pääkohde on Mari Mörön romaani *Kultin yön lahjat* vuodelta 1998. Toinen tutkittu teksti on Juha Seppälän novelli ”Supermarket” vuodelta 1991. Tutkimuksessaan Ojajärvi lähestyy kapitalismia ideologisena käy-

täntönä, joka ei ole pelkästään ekonomistinen, vaan myös poliittinen, sosiaalinen ja kulttuurinen. Ihmiset ovat osa tätä ideologiaa ja sen muotoilemia pakkojen, vapaaehtoisuuden sekä tiedostamattomien vaatimusten ja suostuttelujen kautta. Ojajärven tutkimuksessa tämä kapitalismin vaikutusvalta alkaa kuoriutua esiin inhimillisen toiminnan taustalta. Yksilö, oletettu vapaa toimija, asettuu lujasti kiinni kapitalistiseen toimintaympäristöönsä. Hän etsii siitä sekä tilaa että perimmäistä olemustaan, oikeaa toimivaa kotia älytalossa, jatkuvan viihtymisen ja mielihyvän elämänlähdetä ja purkitettuja terveysvaikutteisia ravintoratkaisuja, joilla on puolen vuoden takuu sekä kitkaton vaihto- ja palautusoikeus. Ojajärven sanoin: ”Olet subjekti, (kunhan) olet supermarketissa”. On yksilön vapautta, on vallan ja viihtymisen vapautta – kunhan se vapaus vain tapahtuu kapitalismin kehyksessä ja tuotetaan kapitalismin ehdoilla.

Ojajärvi löytää Juha Seppälän ”Supermarketin” kerronnasta esineistävän otteen todellisuuteen ja sellaista mainospuheella tuotettua vallankäyttöä, joka ulottuu sekä käskettävänä että suostuteltavana olevan ”sinä”-kohteensa fyysiseen olemukseen asti. Jokaisella, joka joskus on seurannut esimerkiksi televisiomainontaa, on kokemuksia siitä, miten mainos pyrkii mielen lisäksi kontrolloimaan koko kehon toimintaa: tee tämä, tee tuo; aisti hyvin, tunne oikein! Kapitalismin subjektin velvollisuus on sijoittaa ja etsiä voittoa koko olemuksellaan. Keho tuottaa ja keho kuluttaa: kehon työstämiseen sijoitetaan pääomaa, parisuhde toisensa jälkeen on vaihto-oikeuteen pe-

rustuva kehon elämys, ja kehos-
ta irralleen annostellut siittiöt ja
munasolutkin ovat kauppatava-
raa. Markkinoilla vapaasti toimi-
valle kuluttajaruumiille on tar-
jolla runsaasti kulutusvaihtoehtoja,
joita ilman keho ei voi eikä saa elää.
Psykologisella tasolla kuluttajuus
näyttäisi perustuvan tarpeisiin, ja
tarve puolestaan on merkki jonkinlaisesta
puutteesta. Kun jatkuvasti luodaan ja
esitellään uusia tarpeita, minuu-
s joutuu kokemaan jatkuvaa puu-
tetta. Koskaan ihminen ei ole valmis
ja ehjä, aina puuttuu jokin vempain,
vaate tai purnukka. Myös kokemus
toisen ihmisen läsnäolosta voi puuttua,
mutta sen voi korvata jatkuvilla
kokeiluilla ja vaihdoilla. Ojajärven
mukaan kuluttajaksi kutsuminen
tematisoituu minuuden hajoamisen
peiteoperaationa: ”Supermarketin”
päähenkilöllä ei ole psykologista
minuutta, eikä hän tunnista muissa
ihmisissä näiden minuuksia vaan
pitää heitä esineinä ja itsen fan-
tastisina laajentumina.

* * *

Kapitalismin kielenkäytössä
kuluttajaa kutsutaan usein markki-
noiden toimijaksi, jolla on valta
valita. Näin synnytetään mielikuva
aktiivisesta kuluttajasta, joka
parhaimmillaan osaa toimia ”oikein”.
Ojajärvi kuitenkin välttää toimijan
käsitteen käyttöä. Hän myöntää
subjektin olevan sosiaalipsykologisessa
mielessä ainakin jonkinlainen toimija,
mutta hän ei luota subjektin huomattavaan
toimijuuteen sosiaalisessa saati poliittisessa
mielessä. Ojajärven kirjassa subjekti
ei ole yksilö vaan yksilön ja ympäristön
asetelma, jolla on nykyisyyden lisäksi
myös historiansa. Mari Mörön romaanis-

sa *Kiltin yön lahjat* päähenkilönä on
6-vuotias Siia, joka on joutunut vaihtamaan
äitinsä läsnäolon ja hoivan tavaralahjuksiin.
Käytännössä heitteille jätetty lapsi
täyttää yksinäisyytensä tavara-
rahaaveilla ja kuvittelee kaipaamansa
turvallisen kodin varakkaan ja menestyvän
Barbinukkeperheensä kautta. Ojajärvi
pitää Siian Barbiperheen saippuaoperaelämää
kuvauksena tavarais-
tuneesta perhe- ja toimintata-
vasta. Mielenkiintoisella tavalla Mörö
pyrkii kuvaamaan todellisuutta lapsen
kautta, jolloin romaanin päähenkilön
käsitteet sekä itsestään että ympäröivästä
maailmasta on vasta muotoutumassa.
Tämä muotoutuminen, Siian kasvu,
näyttäisi tapahtuvan suoraan sisälle
kulutuksen maailmaan. ”Aidoista”
merkkita-
roista uneksiminen ja sisustuslehtien
ihmemaat sisältävät lapsen, kehitty-
mässä olevan kapitalistisen subjektin,
mielikuvan siitä tyydyttävästä kodista,
jota hän ei omassa elämässään tavoita.
Äidin lahjukset ja muu pieni kaupankäynti
toimivat Siialle rakkauden korvikkeina.
Ojajärven mukaan todellisuus on Siialle
tavaramuotoistunutta vaihtoa, joka on
sosiaalisesti ja psykologisesti latautunutta:
kun Siia katselee maailmaansa, hän näkee
siinä vain markkinat.

Onko Siia siis orastava toimija, kuluttajanpoikanen,
joka aktiivisesti opettelee kapitalismin
aakkosia? Vai onko hän toimija siinä
mielessä, että hän omasta tahdostaan
vaihtaa rakkauden ja turvallisuuden
tarpeensa johonkin helpommin saavutettavaan?
Siian toimijuus ei vaikuta toimivalta,
hän ei valitse ”oikein” vaan lähinnä
vain sen, mitä hänen mahdollisuuksiensa
pohjalta on yleensä saatavilla, eli tava-
raunelmia onnesta. Ojajärvi kä-

sittelee kirjassaan myös kirjallisuuskritiikin
suhdetta teksteissä esiintyviin kapitalismin
kuva-
uksiin. 1990-luvun lopulla *Kiltin yön lahjat*
-romaanin aikalaiskritiikissä vilahdelti
suoranainen uusliberalistinen konteksti:
pikkuinen Siia-tyttö kuvattiin arvosteluissa
”selviytyjäksi”, joka osoitti sinnik-
kää (ja huvittavaa!) toimijuutta. Nykypäivän
Mörön romaanin lukijan mieleen tulevat
median välittämät tiedot lasten huostaanottojen
määrän hälyttävästä kasvusta. Kun kirjaa
lukee vuoden 2006 sosiaalisen omantunnon
heräämisen kontekstissa, Siian tarina on
riipaiseva. Siitä löytyy lapsen vilua ja
nälkää, yksinäisten öiden pelkoa, vuoteen-
kastelua ja pidätettyä itkua. Kuitenkin
uusliberalistinen diskurssi taipui tekemään
tästä 6-vuotiaasta ”oman onnensa sepän”,
ja sosiaaliviranomaisten puuttuminen
Siian tilanteeseen voidaan samassa
kapitalismin kontekstissa tulkita tarpeettomaksi
ja turhia kustannuksia aiheuttavaksi
sekaantumiseksi ”selviytyjän” elämään.
Ja mihin Siia sitten on ”selviytymässä” –
äitinsä kaltainen hänestä on tuleva. Miima-
äidin on jo nielaissut tavaroiden ja palvelujen
kaupan alaan kuuluva porno- ja päihdeteollisuus,
ja Siia on tiiviisti äitinsä jalanjäljillä.
Hän opiskelee päihdemaiden tapoja
tekemällä bisnestä käärimillään sätkillä ja
yrittää jo jäljitellä äitinsä tapaa kaupitella
myös naiseuttaan.

Siia on yksi kertomakirjallisuuden fiktiivinen
henkilö. Selaisena hän ei ole oikeasti
olemassa, mutta kummallisen tutun tuntuinen
hän on. Hän elää kuin todellisessa
maailmassa, ostamisen ja myymisen,
vaihtamisen ja kuluttamisen luonnollisessa
ympäristössä. Hänen kie-

lensäkin on tuttua, kiinnostavaa ja todentuntuista, sillä useimmiten hän puhuu rahasta tai tavaraista. Myös Ojajärvi on ilmeisen kiinnostunut väitöksensä aiheesta, sillä Siia naapureineen ja ympäristöineen tulee ruodittuksi tarkkaan. Sekä yhteiskuntatieteen että psykoanalyysin keinoin Ojajärvi kaivautuu sanatasolle asti jäljittäessään subjektin kieleen ja olemukseen verkottunutta kapitalismia. Mainittujen tekstien lisäksi hän löytää myös muita kapitalismin kuvauksia suomalaisesta kirjallisuudesta. Supermarketin valot paistavat kirkkaina paitsi ihmisten elinympäristössä myös tuosta elämästä kertovissa teksteissä. Suomessa vallitsevan realismin

perinteen mukaan arkisten olojen korostaminen on kuitenkin luonnollista kirjallisuudessa, eikä tuota arkea hallitsevan kapitalismin kuvauksiin välttämättä kiinnitetä huomiota. Ja toisaalta, jos suomalainen teksti on niin vaikeaselkoinen, että sen tulkiksi tarvitaan kirjallisuuden tutkija, niin kuinka suuria joukkoja tällainen teksti tavoittaa? Sillä mitäpä se auttaa Miimaa ja Siiaa, jos vain pieni määrä lukijoita tekstien avulla tunnistaa ylikorostuneen tavaramaailman synnyttämät psyykkiset ja sosiaaliset ongelmat.

Supermarketit ovat aina vain suurempia ja suurempia. Ne ovat auki yötä päivää, ne paisuvat teemapuistoiksi, joiden sisäl-

le voi muuttaa asumaan, elää yhtyneenä tavaraan. Onko tällainen kapitalistinen kyborgi, ihmisen, rahan ja tavaran yhdistelmä, sitten jonkinlainen ongelma? Assimilaation aste vaihtelee; jotkut yrittävät tosissaan pyristellä vastaan, mutta toiset ovat riemumielin ja korviaan myöten sulautuneita. Tarpeen tuska on kuitenkin ankara, sillä tässä kyborgissa on aina joko liian vähän tai liian vanhentuneita osia. Kun tuon kapitalistisen kehon osien uusintaminen vie kaiken ajan ja energian, ei tosiaan jää aikaa miettiä, olisiko yleensä olemassa jokin toisenlainen elämäntapa.

Sanat eivät riitä kertomaan

SEPPO HELMINEN

Antiikissa etuoikeutetut eivät tehneet työtä. He kokoontuivat puimaan valtion asioita tai etsimään totuutta seurallisesti. Nykyhetken Tuomas Nevanlinna ja Jukka Relander pelkistävät näin:

”Nykyään vain hyvinvoivat tekevät työtä, virkamiehet hoitavat valtion asiat ja totuutta etsitään vain mikäli taiteen keskus-toimikunta myöntää sopivasti varoja asiaa koskevaan prog-gikseen.”

Vaikka ns. tietoyhteiskunta perustuu informaatioon (hahmotelmiin, ideoihin tms.), niin se paljastaa vain osan muutoksesta, joka on tuotannossa toteutunut. Hallitsevan elinkeinon mukaan

yhteiskunta nimettiin maatalousyhteiskunnaksi ja teollisuusyhteiskunnaksi. Jos ihmisten tekemisten mukaan nimettäisiin tämänhetkinen yhteiskuntamme, se kirjan tekijöiden mukaan olisi projekti- tai kokousyhteiskunta.

Uudessa työssä työ on kokous itse ja avokonttorin sopissa vietetty aika on niihin valmistautumista. Vanha työ on ulkoistettu alihankkijoille tai vapaa-aikana tehtäväksi, ”jotta kokouksissa ehdittäisiin toden teolla koordinoita projekteja ja samalla varmistaa, että mikään ei muutu”.

Kokouksissa kukkii innovaatiopuhe, joka lopulta heijastaa sitä, että ratkaistavana on vain ja ainoastaan teknisiä ongelmia.

Tuomas Nevanlinna &
Jukka Relander
Työn sanat
Jyväskylä: Teos, 2006
198 s.

Innovaatiopuhe on muuttunut niin ideologiseksi, että sellaisen puheen epäilijä leimautuu kaiken muutoksen vastustajaksi ja tehottomuuden ylläpitäjäksi.

Talouden ”machovoimaa” kuvataan usein käsitteellä dynaaminen, ja sellaista syntyy, kun se sana sanotaan. Uuden talouden työlle on ”ominaista magisluonteinen suhde sanoihin, koska työstettävissä ei ole konk-